

УДК 94(477):(031)

*Степан БОРЧУК***ВІТЧИЗНЯНІ ГАЛУЗЕВІ ЕНЦИКЛОПЕДІЇ – ПРОЕКТ
“ЮРИДИЧНА ЕНЦИКЛОПЕДІЯ”**

Розкрито основні аспекти розвитку енциклопедистики в незалежній Україні. Висвітлено умови створення енциклопедій в умовах “перебудови” і на початку 90-х років ХХ ст., зокрема “Юридичної енциклопедії”. Описано всі шість томів, період їх виходу, матеріал, який у них вміщено, основний авторський колектив.

Ключові слова: енциклопедія, словник, галузеві енциклопедії, Юридична енциклопедія, автори.

Розвиток енциклопедичної справи в Україні у період Радянського Союзу мав основний недолік – надмірну ідеологізованість. Вона, дозволивши мобілізувати весь науковий, економічний та політичний потенціал країни, забезпечила вихід “Української Радянської Енциклопедії” (два видання) та низки галузевих енциклопедичних видань, що поставило Україну в один ряд з передовими країнами світу. Однак одним з важливих її недоліків, окрім штучного обмеження матеріалу, одноманітності ідеологічного підходу, надмірної політизації всіх без винятку тем, стала і неможливість розвитку. Тому 80-ті роки ХХ ст. для української енциклопедистики стали лише “повторенням минулого”, коли доопрацьовувалися проекти попередніх років (в тому числі завершувалася робота над другим виданням “УРЕ”), а розвиток нових напрямків енциклопедичної справи перебував у замороженому стані. Підсумком такого процесу стало перетворення Головної редакції “Української Радянської Енциклопедії” у видавництво “Українська Радянська Енциклопедія” імені М. Бажана¹. Останнє, незважаючи на “прорадянську” назву, мало значно більші перспективи для практичного задоволення потреб суспільства у сучасній енциклопедичній літературі.

Не можна відкинути й інших об’єктивних причин, що перешкождали розвитку української енциклопедистики наприкінці радянської доби. Загальна криза, що охопила Радянський Союз, не могла не позначитися й на стані його науки і культури. Боротьба з інакомисленням, активізована радянським керівництвом на початку 80-х років ХХ ст., загострення кризових явищ у економіці, неоднозначність політичних, соціальних та економічних експериментів, започаткованих М. Горбачовим у 1985 р. під загальною назвою “перебудови”, – все це створювало ситуацію невизначеності у вітчизняній науці, передусім щодо концепцій висвітлення результатів проведеної наукової роботи й перспектив і можливостей початку виходу таких глобальних проєктів, як енциклопедії. Навіть загальносоюзні наукові осередки, що мали значно

¹ Головна редакція Української Радянської Енциклопедії [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://wiki.verkata.com/uk/wiki/Українська_енциклопедія_\(видавництво\)](http://wiki.verkata.com/uk/wiki/Українська_енциклопедія_(видавництво))

більше можливостей, аніж республіканські, фактично припиняють у цей час роботу над глобальними проектами, обмежуючись прикладною науковою роботою. Поступова підготовка нового матеріалу для переосмислення різнопланових процесів в світі, особливо в суспільному житті, стала певним поштовхом й до відходу від класичних енциклопедичних методик.

Особливого значення для розвитку української науки, і енциклопедистики зокрема, набула лібералізація ідеологічної сфери – “гласність”, яка передбачала обмеження та згодом й ліквідацію цензури, вільне виявлення громадської думки, висвітлення деяких заборонених до цього часу тем. Для радянської науки такий новий підхід мав неоднозначні наслідки: з одного боку – розширення можливостей для наукового пошуку, особливо в суспільно-гуманітарних галузях (історії, філософії, соціології тощо); з другого – незрозумілість перспектив через постійне коливання політичного курсу керівництва країни. Страх, сформований в радянському суспільстві десятиліттями репресій, не дозволяв більшості науковців різко розірвати ті обмеження, що накладалися ідеологією, відійти від напрацьованих роками методик, підходів та догматів. Тим більше, що при всій лібералізації, питання про відхід від комуністичної доктрини в перші роки “перебудови” навіть не підіймалося, а марксизм-ленінізм й надалі проголошувався “вічним й єдиновірним вченням”.

Лише наприкінці 1980-х років, коли лібералізація суспільства набула максимальних обертів, а перспективи не лише монополії марксистсько-ленінської ідеології, а й самого існування Радянського Союзу стали досить невизначеними, виникла реальна можливість для перегляду всіх попередніх наукових підходів, моделей і схем, зокрема тих, які були в основі українських радянських енциклопедій. Фактично відкрито доступ і до альтернативної української енциклопедії – підготовлених західноукраїнськими й діаспорними вченими “Української Загальної Енциклопедії” та “Енциклопедії Українознавства”; значно доступнішими стали й західні видання, що відрізнялися від аналогічних радянських проектів. Також в цей час з’явилася нова генерація вчених, які виховувалися в період лібералізації й яким було значно легше відійти від ідеологічних штампів попередників.

Однак на заваді швидкому розвитку новітньої української енциклопедистики стали інші проблеми, передусім економічні. Гіперінфляція, що охопила радянську економіку в останні роки існування СРСР, змусила багатьох вчених шукати додаткових джерел заробітку, а державні видатки на науку дуже швидко знецінювалися й не відповідали реальним потребам. Одночасно знизився інтерес населення до енциклопедичної продукції, як через економічні негаразди, так і через зосередженість на вирішенні більш нагальних проблем, в тому числі й світоглядних. Переоцінка цінностей та подій минулого, зумовлені появою нової, недоступної до цього часу інформації, сформували негативне ставлення більшості громадян до попередніх досягнень радянської науки і, відповідно, критичне ставлення до будь-яких спроб їхньої систематизації у енциклопедіях. Це стосувалося не лише загальнонаукових універсальних видань, на зразок “УРЕ”, а й спеціалізованих, особливо історичних. Хоча послаблення цензури дозволило внести деякі позитивні зміни до діючих проектів. Так, нова інформація, майже позбавлена ідеологічного нашарування, потрапила до “Української Літературної Енциклопедії” (“УЛЕ”), що виходила під редакцією директора Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР НАН

України І. Дзверіна упродовж 1989–1995 рр. (1-й т. – 1989 р., 2-й – 1990 р.; 3-й – 1995 р.). У цьому незавершеному виданні (третій том до літери “Н” включно) вже було вміщено інформацію про деяких репресованих вітчизняних літераторів, імена й творча спадщина яких замовчувалися у Радянському Союзі². Замороження проекту “УЛЕ” викликає нині потребу в найближчій реальній перспективі розпочати заново це вкрай потрібне енциклопедичне видання – з урахуванням накопичених упродовж 1990–2010 рр. літературознавчих напрацювань й критичного переосмислення матеріалу, вміщеного у незавершеному тритомнику.

Певних змін очікувала українська енциклопедистка після докорінних змін у статусі республіки – 24 серпня 1991 р. Україна відновила свою державну незалежність. Зникла не лише необхідність ідеологічної орієнтації на марксистсько-ленінську доктрину (значною мірою відкинута та переглянута вже у попередні роки), а й потреба враховувати цілу низку стереотипів, притаманних єдиній союзній державі: загальнообов’язкове висвітлення “братерської дружби українського і російського народів”, єдності всіх народів Радянського Союзу, необхідність протиставлення радянської науки західноєвропейській як взагалі, так і в конкретних дисциплінах; “обминання” суперечливих тематик, пов’язаних з націоналізмом, українською діаспорою, “антирадянськими” науками тощо. Здобуття Україною незалежності відкрило перед вченими нові перспективи дослідження актуальної проблематики, а також введення до обігу нових, невідомих документальних джерел³. Розвиток української науки, побудований на нових методологічних засадах, відбувався в перші роки відновленої державності усупереч всім негативним моментам суспільно-політичного розвитку (політична та економічна криза, обмеженість фінансування, від’їзд кваліфікованих кадрів за кордон). Саме тому перехід до створення глобальних енциклопедичних проектів в цей час був фактично неможливим не лише з позицій наявності накопиченого матеріалу, а передусім через відсутність достатнього фінансування, як державного, так і з інших джерел. Проте інтерес до нової, української енциклопедії, зумовлений зростанням національної свідомості українців був настільки високим, що повністю зупинити роботу в цій галузі було неможливо.

Здобуття незалежності змінило й назву енциклопедичного видання, а також спеціалізованого видавництва, яке з 1991 р. стало Всеукраїнським державним спеціалізованим видавництвом “Українська енциклопедія” імені М. П. Бажана⁴. Однак зміна назви не вирішила ні матеріальних проблем, ні достатнього технічного забезпечення його структури. Воно продовжувало займати частину приміщення по вул. Богдана Хмельницького, 51-а у Києві, отриманого ще 1958 р. за часів його першого очільника М. Бажана. З того часу, за свідченням сучасного його директора Ю. Шаповала, у приміщенні ремонт не проводився близько 25 років; одночасно з видавництвом у будинку розташовувалися також редакції двох журналів та ще однієї організації “на правах оренди”; частину площі викупив магазин “Бомонд”, а четвертий поверх був проданий у приватну власність за часів сумнозвісного київського мера Л. Черновецького. У занедбаному стані перебували також і спеціалізовані

² Українська Літературна Енциклопедія: в 5 т. / [відп. ред. І. Дзверін]. – Київ, 1988. – Т. 1: А–Г. – 536 с.; Київ, 1990. – Т. 2: Д–К. – 576 с.; Київ, 1995. – Т. 3: К–Н. – 496 с.

³ Актуальні методологічні проблеми української історичної науки. Постанова Президії Національної Академії наук України № 115 від 25.04.2001 р.

⁴ Головна редакція Української Радянської Енциклопедії [Електронний ресурс].

підрозділи, зокрема бібліотека та складські приміщення, в яких книги знищувалися від сирості. Такий підхід до власності не був примхою керівництва видавництва – передача в оренду частини приміщень (що було характерною ознакою 1990-х років для українських державних установ) стала вимушеним засобом збереження трудового колективу та життєздатності установи після фактичного припинення її державного фінансування. Іншим засобом матеріальної підтримки енциклопедичного видання стала публікація української класики, галузевих енциклопедій та словників⁵.

Економічні труднощі, що охопили всю Україну, не могли не позначитися і на кадровому потенціалі енциклопедичного видавництва. Постійна зміна керівної структури (Міністерство преси та інформації України, Держінформ, Держтелерадіо України) призвели до поступового скорочення чисельності працівників, передусім втрати справжніх професіоналів, котрі знаходили собі більш стабільну та високооплачувану роботу в комерційних видавництвах. Як зазначив Ю. Шаповал, саме через безвідповідальність та безініціативність керівництва більшість спеціалістів розбіглася⁶. Змінювалося протягом цього нестабільного часу також і керівництво установою – протягом 1991–1998 рр. його очолював А. Кудрицький; з 1998 р. – М. Зяблюк⁷, з діяльністю останнього і розпочалося відновлення роботи видавництва. Тому будь-яка робота, що потребувала координації зусиль різних наукових установ (передусім інститутів НАН України), була майже неможливою. Отже, підготовка галузевих енциклопедій була єдиним можливим засобом не лише вижити та зберегти останні можливості, а й забезпечити подальший розвиток енциклопедичної галузі в країні.

Несприятлива для української науки економічна ситуація хоч і затримала процеси виходу видань, створених колективом Всеукраїнського спеціалізованого видавництва “Українська енциклопедія” імені М. Бажана, проте не могла їх повністю зупинити. Видавництво змогло випустити в світ низку проектів різного спрямування: галузеві енциклопедії, енциклопедичні довідники, серію “Бібліотека української літературної енциклопедії”, біографічний довідник “Мистецтво України”, красномовні енциклопедичні довідники тощо – всього більше 50 видань. Вони сприяли збереженню української науки та культури, її поширенню серед широкого загалу, і що не менш важливо – довело вченим-спеціалістам і звичайним читачам, що українська наука жива, конкурентоспроможна, а робота над енциклопедіями не є даремним витрачанням часу і сил. У такій атмосфері – боротьбі між виживанням та потребами подальшого розвитку українська енциклопедистка вступила в добу незалежності.

Важливим і цікавим енциклопедичним проектом, завершеним в незалежній Україні, стала “Юридична енциклопедія”. Підготована співробітниками Національної академії наук України протягом 1993–2004 рр., вона стала першою масштабною енциклопедією доби незалежності. Потреба нового, неідеологізованого юридичного видання виникла ще в останні роки існування Радянського Союзу, однак особливої актуальності вона набула після 1991 р. Зміна правової системи в бік її демократизації, публічності та прозорості, декларативне домінування гуманітарних та

⁵ Шаповал Ю. Сподіваюся, що ми здолаємо всі труднощі [Електронний ресурс] / Ю. Шаповал. – Режим доступу: <http://gazeta.dt.ua/history/yuriy-shapoval-spodivayusya-scho-mi-zdolayemo-vsi-trudnoschi.html>

⁶ Там само.

⁷ “Українська енциклопедія” імені М. П. Бажана [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://kiev-pravda.kiev.ua/2012/09/ukrainska-enciklopediya-im-m-p-bazhana/>

соціальних цінностей перед державними вимагали і відповідного відображення у науково-практичній літературі, якою повинна була стати юридична Енциклопедія. Отже, ще в 1993 р. Президія Національної Академії наук України прийняла постанову про підготовку фундаментальної юридичної енциклопедії, основна роль в підготовці якої відводилась Інституту держави і права імені В. М. Корецького НАН України. Однак сама постанова не могла забезпечити повноцінний початок роботи над проектом, адже підготовка та видання такого глобального наукового доробку була не можливою без підтримки держави, передусім через економічні проблеми. Тож фактична робота над Юридичною Енциклопедією розпочалася лише в 1996 р., після прийняття постанови Кабінету Міністрів України “Про державну підтримку видання «Юридичної енциклопедії»” від 29 лютого 1996 р. Цей документ, зокрема, передбачав надання підтримки Інституту держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, як провідній установі, яка займається підготовкою юридичної енциклопедії з боку різних державних органів та структур. Так, Національна академія наук за поданням зацікавлених міністерств і відомств повинна була подати до Міністерства економіки та Міністерства фінансів заявку на включення зазначеного видання до обсягів державного контракту та проекту державного бюджету; Міністерство освіти та Міністерство внутрішніх справ повинно було включати до тематичних планів науково-дослідних робіт вищих навчальних закладів і науково-дослідних інститутів дослідження щодо підготовки матеріалів до видання Юридичної енциклопедії; Міністерство юстиції і Головне архівне управління при Кабінеті Міністрів України мало надавати редакційній колегії та авторському колективу видання допомогу у виявленні і використанні відповідних джерел, документальних матеріалів тощо. Крім того, Українська комісія з питань правничої термінології з часом повинна була провести термінологічно-мовну експертизу рукопису Юридичної енциклопедії, що мало забезпечити не лише її високий науково-практичний рівень, а й повну відповідність вимогам міжнародного права.

Як зазначено, основну роботу з підготовки юридичної енциклопедії Президією НАН України та Кабінетом Міністрів України покладено на Інститут держави і права імені В. М. Корецького НАН України. А також – організаційне та науково-методичне забезпечення матеріалів до видання, формування персонального складу редакційної колегії ЮЕ, який мала затвердити Президія Національної академії наук України. Особливу допомогу щодо організації практичної роботи над випуском томів ЮЕ повинен був надати окремий підрозділ НАН України – Видавництво “Українська енциклопедія” ім. М. Бажана, яке мало значний досвід роботи з енциклопедичними проектами. В цілому ж забезпечення видання ЮЕ займалося Міністерство у справах преси та інформації, яке повинно було забезпечити необхідну поліграфічну базу.

На думку організаторів, ЮЕ повинна була складатися з 6 томів, і робота над нею мала завершитися до 2000 року. Вона була першим в Україні багатотомним систематизованим зводом знань про державу і право, розрахованим не лише на спеціалістів, а й на широке коло читачів. Як було зазначено у передмові до видання, енциклопедія базувалася на сучасному рівні правових знань і досягненнях як української, так і світової юриспруденції. В ній мали бути вміщені поняття і категорії усіх галузей та інститутів права; розкриватися стрижневі положення Конституції України як основного політико-правового документа держави; окреслені зміст законодавства у регулюванні

суспільних відносин, забезпеченні прав та свобод людини і громадянина. Значна група статей мала стосуватися органів законодавчої, виконавчої і судової влади, органів місцевого самоврядування і об’єднань громадян, а також юридичних науково-дослідних установ та навчальних закладів в Україні. Широко представлена в ЮЕ не лише сучасність, а й історична тематика, зокрема статті про суспільно-політичний і державний устрій України на всіх етапах її розвитку, державні та юридичні інституції минулого, пам’ятки українського права тощо. Проєкт також не повинен був обмежуватися українською проблематикою, до нього вміщувалися статті, що дають уявлення про державно-політичний і правовий устрій країн світу; терміни окремих державних органів чи важливих законодавчих актів зарубіжних країн.

Головним редактором Юридичної енциклопедії було призначено директора Інституту держави і права ім. В. М. Корецького НАН України доктора юридичних наук Ю. Шемшученко, його заступниками стали доктор юридичних наук В. Тацій та кандидат юридичних наук М. Зяблюк. Обов’язки відповідального секретаря покладено на доктора юридичних наук В. Горбатенка. Вони виконували основну організаційну роботу з підготовки не лише проєкту в цілому, а й з редагування основних статей, вирішення всіх питань взаємодії з іншими органами та установами. Проте головним завданням керівництва редакції в цей час стає підбір кадрів до складу редакційної колегії, а також авторів статей. Зауважимо, що склад редакційної колегії ЮЕ змінювався з кожним томом, що було пов’язано з необхідністю залучення до роботи найкращих спеціалістів тих чи інших галузей права та юриспруденції, відповідно до статей, представлених у томі. Так, до складу редакційної колегії першого тому, котрий вийшов у 1998 р. увійшли: Ю. Шемшученко, М. Зяблюк, В. Горбатенко, В. Авер’янов, В. Бабкін, В. Гончаренко, В. Денисов, В. Мамутов, О. Мироненко, М. Михаєнко, В. Погорілко, П. Рабінович, О. Светлов, В. Семчук, В. Сіренко, І. Усенко, В. Цветков, Я. Шевченко. В подальшому до складу редакційної колегії томів юридичної енциклопедії входили інші спеціалісти, зокрема: С. Бобровник, О. Костенко, І. Кресіна, В. Нагребельний, О. Підпригора, М. Сегай, В. Шаповал – до редколегії другого тому, О. Зайченко, Т. Маляренко, А. Музика, Н. Хуторян – додалися до редколегії 5 тому.

Ще більш розширеним і представницьким став колектив авторів, котрі працювали над статтями до Юридичної енциклопедії. Серед них були співробітники науково-дослідницьких закладів (НАН України та вищих навчальних закладів) та юристи-практики, останні, зазначимо, зробили значний внесок у підвищення не лише наукової, а й практичної цінності майбутньої енциклопедії. Серед авторів, що писали енциклопедичні статті, варто згадати В. Авер’янова, Т. Андруссяка, Н. Артикуца, В. Бабкіна, О. Батанова, В. Бігуна, С. Бобровника, Т. Бондарука, В. Горбатенко, В. Денисова, О. Зайчука, М. Зяблюка, Ю. Касяненка, А. Колодія, В. Копейчикова, І. Кресіну, В. Кузнєцова, О. Мироненко, І. Музику, Г. Мурашина, В. Нагребельного, І. Омельченка, Н. Оніщенка, В. Пазенока, Н. Пархоменка, О. Підпригору, В. Погорілка, Н. Прозорову, П. Рабіновича, Ю. Римаренка, К. Савчука, О. Скакуна, В. Скоткіну, Т. Тарахонича, Т. Тимошенка, О. Тихомирова, І. Усенка, М. Цвік, В. Шаповала, Я. Шевченка, Ю. Шемшученка, П. Яроцького та багатьох інших.

Робота редакційної колегії та авторського колективу, що розпочалась в 1996 р., досить швидко дала результати. Співробітництво з Видавництвом “Українська

енциклопедія” ім. М. П. Бажана дозволило автоматично зняти низку питань, притаманних більш раннім енциклопедичним проектам – організація та здійснення гранки, верстки і друк готового продукту. Одночасна допомога від інших державних структур та вищих навчальних закладів, передбачена Постановою Кабінету Міністрів України “Про державну підтримку видання юридичної енциклопедії” від 29 лютого 1996 р. №265, дозволила оперативно вирішити питання про авторство статей, і отже, Редакційна колегія могла займатися своїми прямими обов’язками – підготовкою до друку томів Юридичної Енциклопедії.

Так, в 1998 р. світ побачив 1 том енциклопедії (А–Г), котрий складався з 1 659 статей, 263 ілюстрацій (20 з яких – кольорові), 17 карт (1 – кольорова). Найбільш значущими статтями цього тому, на нашу думку, були: “Англосаксонське право”, “Влада”, “Верховенство права”, “Вина”, “Громадянське суспільство”, “Аналітична юриспруденція”, “Аналогія права”, “Аналогія закону”, “Аксіологія права”, “Власність” та інші. Значна частина тому була виділена на статті-персоналії, що висвітлювали біографії та діяльність не лише загальнознаних юристів та основоположників правових систем, а й осіб, які вплинули на формування норм сучасного права, розвиток правової системи у світі та Україні. З них до першого тому входили, зокрема: Августин Блаженний, Аристотель, М. Бакунін, С. Богородський, М. Бердяєв, Ф. Бекон, В. Батлер, М. Вебер, В. Винниченко, М. Ганді, Гельвейцій, М. Грушевський, Г. Гроцій, С. Головатий та багато інших. Упорядники першого тому прагнули не лише висвітлити теоретичні питання та біографії, а й показати взаємозв’язок різних галузей юридичної науки, її цілісний історичний розвиток. Загалом, статті 1 тому Юридичної енциклопедії (як і всіх наступних томів) можна умовно поділити на такі розділи: Право та держава, Філософія права і держави, Суміжні дисципліни, Персоналії. Такий підхід, на думку творців, найкраще відображав всю багатогранність юриспруденції, а також наявність нерозривних зв’язків з іншими теоретичними та прикладними дисциплінами, і головне – практичний характер цієї науки.

Перший том ЮЕ вийшов найменшим накладом – всього 30 тис. примірників. Причинами цього стали відсутність інформації щодо реального попиту на енциклопедію в суспільстві та ключових юридичних понять і категорій у зазначених для тому літерах – “А–Г”. Однак практика довела безпідставність побоювань авторів проекту – попит на ЮЕ був настільки значним, що було вирішено збільшити наклад майже вдвічі – до 50 тис. примірників. Таким накладом виходили всі наступні томи, хоча і ця цифра не повністю відповідала реальним потребам суспільства.

За притаманною для української енциклопедистки традицією, наступний том вийшов 1999 р., хоча основний об’єм роботи було виконано ще в 1998 р. Він (Д–Й) складався з 1 595 статей, 160 ілюстрацій (4 – кольорові), 10 карт (1 кольорова). Провідними статтями цього тому стали: “Закон”, “Законність”, “Джерело права”, “Державний устрій”, “Держава”, “Державне право”, “Державний суверенітет України”, “Державність”, “Загальне право”, “Ідеологія права”, “Застосування правових норм”, “Злочин”, “Загальна теорія держави і права”, “Енциклопедія права”, “Історична школа права”, “Демократія” та інші. З найвизначніших персоналії, чії біографії було вміщено до другого тому, можна, на нашу думку, виділити: Демокрит, Д. Дідро, М. Драгоманов, Е. Дюркгейм, Ф. Енгельс, Р. Єрінг, М. Зібер, Г. Єлінек, Еразм Роттердамський, Г. Державін, Л. Дюгі, Дель Веккіо та інші. Завдяки своїм

загальним статтям, присвяченим державі та закону, цей том ЮЕ став одним з найбільш популярних у читачів, передусім у непрофесійних юристів. Однак це не применшує його наукової та інформативної цінності, адже більша частина статей присвячена також спеціалізованим поняттям і є корисною для юристів найвищих рангів.

3-й том ЮЕ (К–М) вийшов у 2001 р. Затримка була зумовлена низкою організаційних моментів, котрі змушене було вирішувати керівництвом Редакційної колегії. Так, через проблеми з фінансуванням остаточно зірвався початковий план виходу енциклопедії – її мали завершити в 2000 р., але на цей рік не була готова навіть половина матеріалу, терміни виходу наступних томів було переглянуто. Однак він став найбільш об’ємним та найбільш інформативним в усій енциклопедії. 3-й том містив 1767 статей, 432 ілюстрації (24 – кольорові), 17 карт на 793 сторінках. Такий великий об’єм вдалося забезпечити, розміщуючи значну кількість статей, що мають ключове значення для юриспруденції та правової діяльності. Найбільшою уваги з них, на нашу думку, заслуговують такі статті: “Конституція”, “Континентальне право”, “Кримінальне право”, “Мусульманське право”, “Міжнародне право”, “Метод правового регулювання”, “Казуальне право”, “Легалізація”, “Конституціоналізм”, “Методологія юридичної науки”, “Мораль”, “Легітимація”, “Лібералізм”, “Кирило-Мефодіївське братство” та інші. Всі вони не лише є базовими для сучасної правової системи, а й основоположними в будь-якій політичній ситуації. Том містить також значну кількість статей про персоналії, з яких можна виділити: Ж. Кальвін, Т. Кампанелла, І. Кант, М. Ковалевський, К. Кондорсе, В. Корецький, М. Костомаров, О. Кромвель, Ф. Лассаль, В. Ленін (Ульянов), Д. Лілберн, Д. Локк, Н. Макіавеллі, Марк Аврелій, Марат, Д. Мільтон, М. Муравйов, Т. Мюнцер, Т. Мор та багато інших, як вітчизняних, так і закордонних спеціалістів.

Завдяки вирішенню більшості організаційних моментів перед виходом 3-го тому, випуск наступних відбувався у зазначені терміни. Так, в 2002 р. побачив світ черговий, 4-й том Юридичної енциклопедії (Н–П). Він складався з 1 517 статей; містив 275 ілюстрацій (30 кольорових), 6 карт (2 кольорові). Як і попередній, він був досить об’ємним за кількістю друкованих листів, що забезпечувалось, передусім, значним обсягом провідних статей тому. До таких варто віднести статті: “Основний закон”, “Поділ влади”, “Політика”, “Політична система”, “Норма права”, статті про теорії походження держави і права – Патримоніальній, Психологічній та Патріархальній, “Правосвідомість”, “Норма права”, “Об’єкт права”, “Особа”, “Нормативно-правовий акт” та багато інших. Як і в попередніх томах, у ньому є біографічні статті, серед яких виділимо: П. Орлик, П. Новгородцев, Ф. Ніцше, Д. Остін, Р. Оуен, Т. Парсонс, П. Пестель, Перикл, Платон, С. Подолинський, Т. Пейн, К. Поппер, М. Оріу та інші. Варто зауважити, що за складом персоналій, більшість тих, хто потрапив до названого тому, є представниками російської та української правової школи, значно менше західних вчених та юристів. Однак це не вплинуло на його науковість, а також популярність як серед спеціалістів, так і серед пересічних читачів.

Наступний, 5-й том (П–С) вийшов у 2003 р. Він складався з 1 668 статей; містив також 259 ілюстрацій та 7 карт. Провідними статтями цього тому стали: “Право”, “Приватне право”, “Публічне право”, “Правова держава”, “Судова влада”, “Соціальна держава”, “Поділ влади”, “Система права”, “Правова політика”, “Римське право”, “Правові відносини”, “Презумпція у праві”, “Правовий статус”,

“Суб’єкт права”, “Правоздатність”, “Правопорушення”, “Природне право”, “Прагматизм правовий”, “Свобода”, “Рівність”, “Справедливість”, “Принципи права”, “Соціалізм”, “Релігія”. З уміщених до тому персоналій можна виділити: Ж. Прудон, Б. Рассел, М. Ренненкампф, М. Робесп’єр, Ж. Ж. Руссо, В. фон Савіньї, О. Сідней, В. Соловійов, П. Сорокін, Солон, М. Сперанський, П. Струве, Ф. Суарес, Сократ, Г. Сковорода та інші. Основну увагу в цьому томі приділено поняттю “право” та похідним від нього термінам. Цей том став найбільш вузькоспеціалізованим. Однак 5-й том енциклопедії цікавий не лише для спеціалістів-теоретиків, а й для громадян, що стикаються з правовою системою держави і змушені самостійно відстоювати власні права.

6-й том ЮЕ вийшов у 2004 р. За притаманною для більшості енциклопедичних видань практикою, він, окрім “планових” статей на літери “Т–Я”, 1525 статей, 364 ілюстрації (3 кольорових) та 16 карт (1 кольорова), містив також “Додаток” – статті, які не увійшли до попередніх 5 томів (335 термінів). Серед провідних статей тому варто назвати: “Юриспруденція”, “Юридична наука”, “Функції права”, “Юрисдикція”, “Юридична діяльність”, “Юридичні терміни», “Честь і гідність” “Теорія держави і права”, “Філософія права”, “Феноменологія права”, “Юстиція”, “Тоталітаризм”, “Церква” та інші. Серед персоналій, висвітлених в останньому томі Юридичної енциклопедії виокремимо: Тацит, В. Терлецький, Томас Аквінський, Л. Толстой, Л. Троцький, Л. Фейсбах, Є. Феррі, Й. Фіхте, Б. Франклін, Хань Фей, Цицерон, І. Черкаський, М. Щербатов, Т. Шевченко, Т. Токвіль та інші. До статей та персоналій, що вміщені в “Додатку”, назвемо: “Регламентация права”, “Захист суспільної моралі”, “Капіталізм”, “Солідаризм”, “Глобалізація”; Д. Азаревич, В. Блекстон, М. Бухарін, Н. Боббіо, Г. Гугго, О. Жилін, В. Журавський, Р. Кассен, Ю. Оборотов та інші. Завдяки йому ЮЕ набула фактично завершеного вигляду, з мінімальною кількістю “білих плям”, ставши повноцінним науковим довідником, якого не мала більшість галузей української науки.

Вихід останнього, 6-го тому ЮЕ став великим кроком вперед у розвитку української енциклопедичної справи. Незважаючи на те, що вона не мала універсального характеру, завдяки об’ємності її можна поставити в один ряд з такими великими проектами, завершеними ще в радянські часи, як “Енциклопедія кібернетики”, “Радянська енциклопедія історії України”, “Енциклопедія народного господарства”. Вихід “Юридичної енциклопедії” підтвердив той факт, що українська наука, попри економічну кризу кінця 80–90-х років ХХ ст., залишилася спроможною виконувати великі проекти енциклопедичного характеру. Іншим досягненням творців “Юридичної енциклопедії” стала її новизна – на відміну від згаданих вище енциклопедичних проектів, вона не мала чіткої ідеологічної прив’язки, що робило проект конкурентоспроможним не лише на обмеженій території (в Радянському Союзі), а й на світовому рівні.

Відрізнялася вона також і від перших пострадянських енциклопедичних праць, передусім “Енциклопедії української мови”. Головною такою відмінністю, окрім очевидної розбіжності в кількості викладеного матеріалу, можна назвати той широкий об’єм тематики, охоплений нею: це юридична термінологія, і філософія права, і персоналії не лише українського, а й світового рівня, котрі визначили розвиток юриспруденції в різних регіонах світу, в тому числі таких екзотичних для пересічного українця, як Китай. Іншою важливою особливістю, що відрізняла ці проекти,

стало те, що “Юридична енциклопедія” – це продукт незалежної України, адже попередні були початі ще за радянських часів. І хоча “Юридична енциклопедія”, як і всі інші аналогічні видання (не лише українські, а й світові) не позбавлена деяких недоліків, проте її цінність для українського суспільства не можна недооцінити – вона стала одним з тих інструментів, який вплинув на зміну правової свідомості населення, сприяв її переорієнтації з комуністичних до загальноєвропейських правових норм і цінностей.

Степан Борчук. Отечественные отраслевые энциклопедии – проект “Юридическая энциклопедия”

Представлены основные аспекты развития энциклопедистики в независимой Украине. Показаны условия создания энциклопедий в условиях “перестройки” и в начале 90-х годов. Освещены аспекты создания “Юридической энциклопедии”. Описаны все шесть томов, раскрыто период их выхода, материал, который они включали.

Ключевые слова: энциклопедия, словарь, отраслевые энциклопедии, Юридическая энциклопедия, авторы.

Stepan Borchuk. Ukrainian encyclopaedistics: the case of the Legal Encyclopaedia project

The article focuses on the main aspects of encyclopaedistics in independent Ukraine. It analyses conditions in which encyclopaedias were compiled during Perestroika and in the early 1990s. It focuses on the Legal Encyclopaedia in six volumes: when they were published, the material they contained, and the main authors.

Key words: encyclopaedia, dictionary, encyclopaedistics, Legal Encyclopaedia authors.